

השורה האחת והשיר השלם

נועין הקדמה לדיון באספקט אחד בשירת אלתרמן

מאת הרי גולומב

הנחה זו, שאינה אלא התרשמות בלי תימוכנת, כאל עובדה בדוקה ומי בוססת. גם במקרה זה אפשר להציג לות נגדה טענות שונות, כגון שאין זו תופעה מיוחדת לאלתרמן דווקא, או שהיא בבחינת אמיתה מובנת מאליה שתועלתה מופקסת, או ש"הרגלי הקליטה והכילה של הקור"אים הם עניין לפסיכולוגיה שלהם ולא תכונה של המשורר ושירתו. התשובה היא, שבכוכבים בחוץ" הדברים מובהקים במיוחד, שכן זוכים משם ציטטות רבות. רות' רות' למוות קות, והיחס בין הריבוי ובין הקיצור והניתוק אומר דרשני ונאשך התופעה משותפת לקוראים רבים, ואצל כל אחד מהם היא חלה על שירה זו הרבה יותר מאשר על שירת משוררים אחרים, ההבדל היא לא בין לכונות הקור"אים אלא בין תכונותיהם של הטקסטים הנקראים.

מהו הגורם לזכירתם הגבוהה של שירי, כוכבים בחוץ, תכונה שהיה לה חלק רב בהשפעתם המאזינה על דור שלם וכחידותם העמיתית על עולמם של בניו עד להיוותם חלק בלתי נפרד מעולם זה? התשובה, כמובן, מורכבת ביותר, ואצט"ל עם כן באספקט אחד שלה: עיצוב בה של השורה הבודדת ויחסה אל השיר השלם אחת התכונות המציינת את חלקים ניכרים בכוכבים בחוץ" היא המידה הגדולה של אוטונומיה לחסינות שזוכים בה שורות בודדות, פרוזודית בודדות ובתים בודדים. הדוקים, הדברים הרחוקים השיר, אמר אלתרמן ב"השיר הזה" שלי מתוך כוכבים בחוץ" (ובריר ש"הרוח בא כאן כי היא שורות שירי") וההידוק, ה"גודש ההדחיקות של השורות בתוך שכללם מציינים את השורות הזכיר"ות ביותר מתוך כוכבים בחוץ". ניתוחו מבחינה תמאטית, תחבירית, פיגוראטיבית, צילית וריתמית — דבר שאין בדעתי וביכולתי לעשות כאן — יגלה את הררסטואיות השי"תית המובנה של אלתרמן את האלגאנטיות של שבה הוא מצ"ח למקם יחד מלים טעונות, צי" (סוף בעמ' 14)

הוא עיוור באור", או "עולם שלי, עולם, אפשר לדור אתו / שנים כשנות חיים בלי דעת מה ומי הוא", או "מה גדולות המלים שנותרו לבדן, / נתקולי מתשובה דעת", או "בתי, שנותי חודלות לרוץ לק" ראת המוות / בהתגלות ברפך מבעד לשמלה", או "הן חובקות כל דרך סוף-סוף את קיצה, / הלא כל המולה לדממה מתעוררת", או "כולנו עוד נהיה רק זמן אשר עבר", או "ישנן יפות יותר ממנה / אך אין יפות כמוה", או "ובחיתך הברק נחשפי לי הרחק / המים שנותרו בלעד"י ועוד יעוד. (הרשימה מקלו" — מהזכרון לבד). ונדאי ימצאו כאלה הזוכים בתים שלמים, כגון "אל תכרי את העבר, / נרו יחיד כה יפה, אך לא יתה צי"

כל שורה תבחר כעלמה כשכיה וחפשו היפה ככנות הפלך (נתן אלתרמן: "הבקתה" מתוך "שיר עשרה אחים", עיר היונה עמ' 293)

"קווי"המיתאר המוגדרים היחידים (בשירת אלתרמן — ה. ג.) הם אלה של השורות והבתים (ההדגשה שלי — ה. ג.), כלומר, של היחידות הארכיטקטוניות המקבילות זו לזו" (נתן וך; זמן וריתמוס אצל ברגסון ובשירה המודרנית" (הוצאת אל"ף, תל"אביב 1966). עמ' 38)

חלק ניכר מן המאמרים ומדבריו ההספד על אלתרמן שנתפרסמו מאז פטירתו נושא אופי אישי מובהק ורעמעי במרכזו אל מלומה של שירת אלתרמן בביוראפיה הרחנית של כתובת-מאמר. זוהי עובדה סימפטומאטית בכמה וכמה תחומים.

שלושים למות נתן אלתרמן

אבה, / היה זה ערב סתו יפה. או "שוקיך תהילה ללוטשי המתי" כח / סרוך נורתך מפונק ומרהר / כך מסתכלים כוכבי הלכת. / לך נהמים דובי הציר", או "על קביים אליו שירי מדדים — / הה כראי ל / יפה עד בושה את" / לביש לתפארת אצז מדעתי / אל אורך הנובע בשערך" ויש שנהגת בלך לרון צירוף-מלים לצר. שאני חופף יחידת-שורה, כגון "לילה, כמה לילה" או "אצלי ישמחי לקראתך בלב". מכל מקום, אני משוכנע ש"כי בדיקה תאשר כי מספר הזוכים קטנים אלה או אחרים עולה פי כמה על מספר המקשרים אותך עם שאר חלקי השיר או המזמים נכונה את מקורם. מכאן שיותר מדויק לומר: כ י ש ו ר ו ת ב ו ד ו ד י ת מתוך כוכבים בחוץ" נחרתות בזכרון, מאשר ליחס סגור ל זה ול שירי"ם שלמים כ"שירת אלתרמן בכללה.

נתייחס אפוא, לצורך הדיון, ל-

בין מכריכי, אבל מעטותית לאי פחות היתה הוצאה אחרת של אותה בדיקה: כמעט כל "הציטטות המר"כנות" הללו באו משירי, כוכבים בחוץ, וכמעט כולם, גם כשמסגרת הגיע לעשרים ציטטות וטעה אצל קורא אחד. לא עלו על בית אחד בן ארבע שורות (וברוב המקרים לא עלו על שתי שורות). בחלק ניכר מן המקרים לא זכרו הקוראים מה קדם לאותן שורות ומה בא אחריהן, ועתי - נשכח אפילו שם השיר, אני משוכנע כי גם בין הקוראים רשימה זו ימצאו כאלה שזוכרות להם שורות בודדות וזוגות שורות, כגון "היפה כאמת היא תמיד ביישנית", או "וסוף אין לדרך הזאת העולה / סופי הדרכים המה לק גענוע", או "להביט לא אחדל ולנשום לא אחדל / ואמות ואסיף ללכת", או "אחכה לך כמו נעיון", או "אל תשכח, אל תשכח נא. עפל העולם / את רגלי האדם שדרכו עליך", או "אל"הים אדירים, בהגיע יומי / על מפתן עולמך תהיני לגועי, או "ליבנו דומע כמו הפרפרת. הוא עיוור. /

מהם הנוגעים לאותם קוראים מספרי דים, מהם הנוגעים לשירת אלתרמן ומהם השייכים לשורת-הרבים, כגון תולדות השירה העברית והיראה בבתי-הספר, ובהקשר זה, מקומו של אלתרמן על רקע דורות קודמים בשירה העברית. כתיבתו של נתן אלתרמן, בני"לוייה הרבים והמגוונים, וההתמו"דות אתה בכמה וכמה מישורים מילאו תפקיד ראשון-במעלה בביור גרפיה הרחנית שלי, לא ייפלא אפוא, כי מצאתי בדברי הכותבים הרבה הדים מאשרים ומאמתים ל"דברים מחשתי, השבתי, אמרתי או כתבתי בהזדמנויות שונות כמשך תקופת היכולתי עם כתיבה זו. ב"דברי הבאים אצטמצם בעניין אחד הנובע מעובדה שחורה והזכורה, י"לא ממקרה, בדבריהם של כמה ר"כמלי מן הכותבים: "שירת אלתרמן יש תכונה מובהקת של "זכריות גבוהה", אם אפשר לומר כך, ש"ריו ממהלים היחירת בויתרון ולע"לות באסוציאציה בדעתי של הפ"רא דומני שלפחות לגבי רוב קוראי-

השורה האחת והשיר השלם

(מִן עֵמֶ" 13)

רופים מפתיעים וציונים חריפים, במסגרת שורה או שתים. השורה, או הפירושה, נעשית גדושה, אך סגורה בתוך עצמה. חתומה ומעוגלת בקצותיה. הקיצור והפשטות שבעיצוב היתמי והתחבירי, יחד עם המשמעות ההגותית והרגשית של המלים, מעניקים לה שורות אלה אותו שילוב של אופי ברסאליות והרפמימות, של קלילות לשונית וכובד ראש של חוכמת חיים, האופייני לפתגמים ולאמרות עממיות. אופי אפוריסטי זה של השורה הפריודות הבודדות מקפיע אותן לא פעם, כביכול, מן השיר של שום ומביא את האוטונומיה שלהן כמעט עד לדגת אוטאקדיה. הרב רים טענים בדיקה זתירה של כל מסרה לגופה, וההכללות — כדרכן — להקות ביתר ובחסר גם יחד, כך, למשל, יכולות, לעמוד ברישות עצמן מן שורות, שמשמעותן כניתוק מן הקשרן בשיר השלם שונה לחלוטין ממשמעותן בהוכן, בגלל ציור או דימוי או מוטיב תמאטי כל שהו הן מופיע בהן כחד או כניגוד להופעה קודמת או מאוחרת שלו בתחם אחר של השיר. במקרה כזה יש משום סילוף בניתוקן של השורות, ובכל זאת האוטונומיה הדיחמית, ההתביית והרעיונית שלהן מאפשרת ניתוק זה, ואז ניתן לפרש את השורות שני פירושים שונים: בבירור דן ובקשרן. על כל שורה כזאת בשיר פועלים כוחות מנוגדים: אחד המושך לניתוקן איסונומי מן השיר, האחר — לשייכו בהירארכי בתוך כו. האיוון העיוני בין כוחות אלה קובע לא במעט את המידה ואת האופי של קליטת השורות בוידרון, מאבקן כוחות זה נעלם, כנראה, מן בתן זך, שעה שהוא דורש בגנותה של השורה האוטונומית אצל אלתר מן ומתאר אותה בקיצוניות (ראה מוטו למאמר זה). גם אם דבריו הולמים במידתמה מלים מסויים כים הרי הוא מתעלם גם מן העובר דה ש.קוני המיתאר של השורה מדגישים ומעמקים של עצם פעם את "קווי המיתאר" של עצם מים, ציונים ונופים, ולא בהכרח מוהקים ומשטששים אותם שכן הן מסגרת המצומצמת של השורה מסתבד את תשומת לבנו לפל יסודותיה ומעודדת אותנו להתעכב על כל אחד מהם.

המאבק בין השורה ובין השיר הוא תופעה מורכבת. העיצוב הריטי, קיי, למשל, יכול למשוך לכיוון אחד, התמאטי — לכיוון אחר. התהבירי יכול לתמוך באחד מהם או בשניהם והפיגוראטיבי — לפסוח על שתי הסעיפים (כלומר, שיש בשורות הן אמורות פיגורות הנוצרות ונחתנות במסגרתן ולעומתן — כאלה שפיתוהו קושר אותן עם השיר השלם), והלוקת התפקידים יכולה להיות, כי מובן, אחרת, כלשהי, מכל מקום, בשירת אלתרמן גברה עם הזמן יד השיר השלם, מפל האפוריזמים" מכות מצרים, ומתחזקים לעומתם היסודות האינטגרטיביים, המחשקים ומלכדים את השיר השלם על כל חלולותיו לגוף אחד, וזכרון הן קוראים משקף עובדה זו: בעליהן כרון וזכרים שירים שלמים, והשכנים יותר וזכרים רשמים כלליים.

רעיונות וציונים שלא כל שונם בד"י, וכן, אבל לא דווקא שורה או שתיים. קיימים גם ב"כוכבים בחוץ" שירים שכות שלמותם גדול בהרבה מכוון הנפרד של שורותיהם — כגון "עוד אבא אל סיפך" או, האם השקשית", ועוד. אבל תופעות אלה של מבנה חובק כל ומשעבד כל הן קוה הרבה יותר בשיר קצור ומאוחר יותר כגון "ניגון עתיק", ומגיעות לשנין בשיר "העלמה", שאפשר לר"אות בו הרחבתו של אפוריזם לי ממדיו של שיר שום, בשיר זה, ש"הוא לדעתי המושלם שבשירי אל-תרמן מבחינת המבנה האינטראטיבי, בין אין לשורה או לבית כלשהו, או לכל יחידה קטנה מן השיר הן שלם, שום קיום משמעותי: כמחון כלמה בודדת בתוך שורה אפוריסטית. רק השיר השלם — כאפוריזם השלם — מעניק למרכיבו את משמעותם מתוך יצירת היחסים בינם לבין עצמם וביןם לבין השלם. גם בשיר זה, כבשירים באלאדיסטיים אחרים אצל אלתרמן ובספרות בכלל, "הדוקים הרוזי השיר", ויחידת השיר, רה ברורה ומובהקת בגבולותיה, אבל בניגוד לדוגמאות שהבאתי מ"כוכבים בחוץ", אין דרך למצוא בשיר זה וברוב השירים הבאלאדיסטיים, בצד האוטונומי הריחמית, ואפילו התהבירית של השורה, ארנומיה תמאטית ופיגוראטיבית. ערך הצירוף של כל המרכיבים — או לפחות, של רובם המכריע — יוצר את השורה היחידה והמעמיקה, התמציתית והאלגנטית, החד-פעמית והאפוריסטית, האופיינית לקט"ים הזכרים והמצוטטים ב"כוכבים

בחוץ". שורות אלה קלות לניתוק בזכות היש הזה המצוי בהן, הרבה יותר מאשר בזכות ההסר שבקישורן לשיר השלם.

✱

במדע הספרות בימינו גוברת ההכרה, כי לא באוצר המלים ולא בתמאטיקה אלא דווקא בחלוקת ה"טקסט לשורות לקצונות", או "שורות קצרות", אפשר למצוא את הבסיס המוצק ביותר לדיון בייחודה של השירה לעומת הפרוזה. אופיה של השורה, מידת האוטונומיה שלה, היחז בין חלוקת הטקסט לשורות ובין דרך עיצובו בתחומים אחרים — כל אלה הם מסימני ההיכר המובהקים לסגנונו המיוחד של משורר.

נתן אלתרמן היה יוצר רבגוני במיוחד. לא ידועה לי דוגמה של משורר שעסק בעל ובעונה אחת, ובמידה שווה של כשרון וירטואוזי ויכולת הבעה, בתחומים כה שונים ומגוונים כשירה לירית והגותית, סאטירה פוליטית, פזמונות קלה, ותרגום של טרגדיה וקומדיה, שירה ופרוזה (שלא לדבר על מחזאות ר פובליציסטיקה, שמוטב אולי להניח האשלה המתקפת וההמקמה ביותר שאפשר לטאול על יוצר — מהו ייחודו, או במקרה זה, מהו האל"תרמני" — חזקה עליו שימצא בתי אור אנאליטי של תכונות השורה האלתרמנית את אחד המפתחות החיוביים לשאלת המיוחד כל תקופה, וכל יוצר בשירתו, לעומת המאחד את כולם לסגנון שאינלסעטיב, למהות האלתרמנית האחת.